

PLAN

- 1. Valyuta və onun mahiyyəti**
- 2. Valyuta bazarı və onun xarakterik cəhətləri**
- 3. Valyuta məzənnəsi**
- 4. Valyuta məzənnəsinin beynəlxalq sistemləri**
- 5. Valyuta məzənnəsinin daxili bazara və xarici iqtisadi əlaqələrə təsiri**

1. Valyuta və onun əhəmiyyəti

Hazırda dünya ölkələri arasında xarici iqtisadi əlaqələrin artması ilə əlaqədar olaraq beynəlxalq valyuta əlaqələri də genişlənir. Ölkələr arasında valyuta münasibətləri dünya təsərrüfat sistemi çərçivəsində, beynəlxalq xidmətlər formasında, əmtəə və kapital ixracı əsasında yaranır. Belə ki, beynəlxalq iqtisadi münasibətlər valyuta münasibətləri ilə sıx surətdə əlaqədardır. Valyuta hər hansı dövlətin pul nişanəsidir. Xarici dövlətlərin pul nişanı, həmçinin xarici pul vahidləri ilə ifadə olunan beynəlxalq hesablaşmalarda işlədilən tədavül və ödəmənin kredit vasitəsi xarici valyutadır. Valyuta münasibətləri nisbi müstəqilliyə malik olub, tədiyə balansı, valyuta kursu, kredit və əməliyyatlar üzrə hesablaşmalar vasitəsi ilə həyata keçir. Valyuta münasibətləri ayrı-ayrı ölkələrin iqtisadi inkişaf səviyyələrinin və onlar arasındakı beynəlxalq iqtisadi münasibətlərin təkmilləşməsində əsas rol oynayır. Milli valyutanın beynəlxalq hesablaşmalarda tətbiq edilməsi və onun xarici pul vahidlərinə dəyişdirilməsi ölkənin valyuta qanunları ilə tənzim edilir. Belə ki, bir ölkənin milli valyutası valyuta bazarında başqa ölkənin valyutasına dəyişdirilir və ya alınır-satılır.

Valyutalar işləmə qaydasından asılı olaraq üç yerə bölünür :

- Tam çevrilən (sərbəst çevirmə qabiliyyətinə malik olan);
- Qismən çevrilən;
- Çevrilməz (çevrilmə qabiliyyəti olmayan qapalı).

Valyuta qanunlarında heç bir məhdudiyyət qoymayan ölkələrin valyutaları tam çevrilən valyuta adlanır. Belə valyutalar xüsusi icazə olmadan hər hansı bir ölkənin valyutası ilə dəyişdirilə bilər. Buna valyutanın konvertləşdirilməsi deyilir. Belə valyutaya ABŞ, Kanada, Avropa Birliyi ölkələri, Yaponiya və s. Ölkələrin pul vahidlərini misal göstərmək olar. Hazırda Beynəlxalq Valyuta Fondunun üzvü olan 180-dən çox ölkədən 60 ölkənin valyutası tam çevrilən valyuta kimi çıxış edir. Müasir dövrdə dünyada böyük əmtəə dövriyyəsi və kapitalın beynəlxalq hərəkətinin geniş vüsət alması valyutanın dönerli olması və konvertləşdirilməsini tələb edir. Dünya iqtisadiyyatının sürətli inkişafı və təsərrüfat həyatının beynəlmilləşdirilməsi prosesi isə valyuta münasibətlərinin inkişaf etməsi və təkmilləşdirilməsi məsələlərini zəruri etmişdir. Bu işdə Beynəlxalq Valyuta Fondunun təşkili, Avropa valyuta sazişi , Avropa valyuta sistemi və s. xüsusi rol oynamışdır. İkinci Dünya müharibəsi illərində dünyanın çoxlu ölkələri öz valyutalarına ciddi məhdudiyyətlər qoydular. Yalnız ABŞ dolları və İsveçrə frankından başqa heç bir valyuta sərbəst konvertləşdirilmirdi. Bu isə dünya ölkələri arasında beynəlxalq ticarətin zəifləməsinə və 1994-cü ildə Beynəlxalq Valyuta Fondunun yaranmasına səbəb oldu. Valyutaların konvertləşdirilməsi məsələsi BVF-nin əsas vəzifələrindən biri olub, beynəlxalq hesablaşmaların həyata keçirilməsi, milli valyuta bazarının beynəlxalq valyuta bazarı ilə əlaqəsinin təmin edilməsinə yönəldildi. Bu dövrdə BVF valyuta kurslarının dəyişdirilməsində çoxlu məhdudiyyətləri aradan qaldırdı.

Beynəlxalq valyuta münasibətlərinin inkişafı səbəblərinə aşağıdakıları aid etmək olar:

- məhsuldar qüvvələrin inkişafı;
- dünya bazarının yaranması;
- beynəlxalq əmək bölgüsünün dərinləşməsi;
- təsərrüfat əlaqələrinin beynəlmilləşməsi.

Valyuta münasibətləri və təkrar istehsal arasında qarşılıqlı əlaqə vardır. Göründüyü kimi, ictimai təkrar istehsal prosesi valyuta münasibətlərini formalaşdırırsa, beynəlxalq valyuta münasibətləri öz növbəsində ayrı-ayrı ölkələrdə istehsalın səmərəliliyinə təsir edir. Valyuta sistemi iqtisadi nöqtəyi-nəzərdən təsərrüfat əlaqələrinin beynəlmilləşməsi əsasında münasibətlərin məcmusudur. Valyuta sistemi milli, regional və dünya sistemləri kimi fərqləndirilir. Tarixən əvvəlcə milli valyuta sistemi meydana gəlmişdir. Bu sistem ölkədə təkrar istehsal prosesi üçün zəruri olan valyuta resurslarının yaradılması və istifadəsinə, beynəlxalq tədiyə dövriyyəsinə xidmət edir. Milli valyuta sistemi ölkənin pul sisteminin tərkib hissəsidir. Bununla belə, o nisbi müstəqildir və milli sərhədlərdən kənara çıxır. Onun xüsusiyyətləri ölkənin iqtisadiyyatının və xarici iqtisadi əlaqələrinin inkişaf səviyyəsi ilə müəyyən olunur. Milli valyuta sisteminin quruluş prinsipləri ölkənin qanunvericiliyi ilə təsbit edilir. Milli valyuta sistemi dünya valyuta sistemilə ayrılmaz surətdə əlaqədardır. Dünya valyuta sistemi beynəlxalq valyuta münasibətlərinin təşkili forması olub, beynəlxalq təsərrüfatın inkişafından irəli gəlir və dövlətlər arasındakı razılaşmalarla tənzimlənir. Milli və dünya valyuta sistemi arasında əlaqə valyuta münasibətlərinə xidmət edən və onu tənzimləyən milli banklar tərəfindən həyata keçirilir. Əgər milli valyuta sistemi ölkənin pul vahidinə (milli valyutaya) əsaslanırsa, dünya valyuta sistemi bir və ya bir neçə ehtiyat valyutaya və ya beynəlxalq hesablaşma vahidlərinə əsaslanır. Valyuta sisteminin elementlərindən biri valyuta paritetidir. Valyuta pariteti iki valyuta arasında, qanunvericilik əsasında müəyyən edilən nisbətdir. Ehtiyat valyuta- aparıcı ölkələrin dövrəli milli valyutasının xüsusi kateqoriyası olub, beynəlxalq tədiyə və ehtiyat vəsaitləri funksiyasını yerinə yetirir; digər ölkələr üçün valyuta pariteti və valyuta məzənnəsi müəyyənləşdirilməsində baza rolunu oynayır; dünya valyuta sisteminin iştirakçıları olan ölkələrin valyuta kursunun tənzimlənməsi məqsədilə valyuta müdaxiləsini həyata keçirmək

üçün geniş istifadə olunur. Valyuta dönərliliyi dedikdə, milli valyutanın heç bir məhdudiyyət olmadan digər milli valyutalara sərbəst dəyiş–dirilməsi qabiliyyəti başa düşülür.

Valyutanın dönərliliyinin ölkə üçün əhəmiyyəti aşağıdakılardan ibarətdir:

- valyutanın dönərliliyi sübüt edir ki, milli iqtisadiyyat dünya iqtisadiyyatına qoşulub və onunla birlikdə inkişaf edir;

- dövlətlərarası ödəmələri asanlaşdırır, dünya ticarətini inkişaf etdirir;

- beynəlxalq əmək bölgüsündə müqayisəli üstünlüklər prinsipindən istifadə etmək üçün geniş imkanlar yaradır. Belə ki, valyutanın dönərliliyi imkan verir ki, ölkə xarici bazarlarda öz milli valyutası ilə ticarət etsin. Başqa sözlə, bunun üçün xarici valyütanı yığmağa və xərcləməyə ehtiyac yoxdur;

- kapitalın beynəlxalq hərəkətinə, xüsusilə onun ölkə iqtisadiyyatına miqrasiyasına əlverişli iqtisadi zəmin yaradır. Belə ki, valyuta dönərliliyi ona olan inamın dərəcəsini və deməli həm də ölkənin iqtisadi imkanlarına olan inamın də–rəcəsini ifadə edir.

Dönərlik baxımından valyutalar aşağıdakı kimi fərqləndirilir:

- sərbəst dönərli valyuta – bu valyuta istənilən xarici valyuta–taya məhdudiyyətsiz dəyişdirilir və əsasən inkişaf etmiş ölkələrə məxsusdur.

- qismən dönərli valyuta. Bu ölkələrdə valyuta məhdudiyyətləri mövcuddur.

- dönərli olmayan (qapalı) valyuta. Bu ölkələrdə valyuta mübadiləsi (dəyişdirilməsi) qadağan edilmişdir.

Ehtiyat valyuta statusunu əldə etməyin obyektiv ilkin şərtləri aşağıdakılardır:

- ölkənin istehsalda, mal və kapital ixracında, qızıl-valyuta ehtiyatlarında dünyada aparıcı mövqeyə malik olması;
- inkişaf etmiş kredit-bank sistemində (həmçinin xaricdə) malik olması;
- təşkil edilmiş və tutumlu borc kapitalı formasına malik olması;
- valyuta əməliyyatlarının liberallaşdırılması. İnstitusional aspektdə milli valyutanın ehtiyat valyuta statusu alması üçün zəruri şərt bu valyutanın beynəlxalq dövriyyəyə mərkəzi banklar və beynəlxalq valyuta-kredit təşkilatları tərəfindən buraxılmasıdır.

Ehtiyat valyuta statusu emitent ölkəyə aşağıdakı üstünlükləri verir:

- milli valyutada tədiyə balansının kəsirini faizsiz və müddətsiz kredit almaq (avtomatik olaraq) hesabına ləğv etmək;
- rəqiblərin ziyanına olaraq milli inhisarların xaricə iqtisadi müdaxiləsini stimullaşdırmaq.

Eyni zamanda emitent ölkə aşağıdakı işləri görmək məcburiyyətində qalır:

- valyutanın nisbi sabitliyini təmin etmək;
- devalvasiya, valyuta və ticarət məhdudiyətlərinə yol verməmək.

Qeyd edək ki, milli kredit pulları (banknotlar) çox uzun müddətə ehtiyat valyuta statusunu oynaya bilmir. Buna səbəb ölkələrin inkişaf sürətlərinin müxtəlifliyi və dəyişkənliyidir. Digər tərəfdən ehtiyat valyuta tam mənada qızılın funksiyasını yerinə yetirə bilmir. Qızılın pul funksiyalarını itirməsi prosesi beynəlxalq hesablaşma vahidlərinin meydana gəlməsi üçün şərait yaratdı. Beynəlxalq hesablaşma vahidləri dünya kredit pulları kimi çıxış edir və beynəlxalq iqtisadi münasibətlərin tənzimlənməsinə xidmət edir. Beynəlxalq hesablaşma vahidi, valyuta vahidi olub,

beynəlxalq tələb və öhdəliklərin nisbi miqyasının ölçülməsi, valyuta pariteti və valyuta kurslarının müəyyən edilməsi üçün istifadə olunur.

Beynəlxalq hesablaşma vahidlərinə aşağıdakılar aid edilir:

1. SDR (borc almaq üçün xüsusi hüquq);
2. AVRO (Avropa valyuta vahidi).

SDR BVF-da, (beynəlxalq nağdsız hesablaşmalar) AVRO isə Avropa iqtisadi Birliyinin Avropa emekdaşlığı Fondunda hesablaşmalar üçün istifadə olunur. Bu beynəlxalq aktivlərin şərti dəyəri valyuta səbətində daxil olan valyutaların dəyəri və məzənnəsinin dəyişməsinin orta çəkili kəmiyyəti bazasında hesablanır.

Beynəlxalq valyuta likvidi valyuta sisteminin elementidir. Valyuta likvidinə aşağıdakılar daxildir:

- qızıl-valyuta ehtiyatları;
- BVF ehtiyat kreditləri;
- SDR və AVRO ilə hesablar.

Milli valyutanın beynəlxalq dövriyyəyə çıxarılması ölkələr üçün bir sıra fayda verir. Sərbəst istehsalçıların və istehlakçıların, sərfa li satış bazarlarının ölkə daxilində və xaricdə tapılması, investisiyaların cəlb edilməsi, xaricdə qoyulması və stimullaşdırılması, səmərəli rəqabət mexanizminin işə düşməsi, milli istehsalın dünya istehsalının beynəlxalq standartlarına yaxınlaşması, beynəlxalq hesablaşmaların milli valyuta ilə aparılması imkanının genişlənməsi, material, maliyyə və əmək resurslarından qənaətlə istifadə edilməsi üçün əlverişli şərait yaradır. Milli valyutanın dünya bazarında tədavül etməsi milli iqtisadiyyatla dünya bazarının qarşılıqlı əlaqəsini artırmaqla, xarici

fəaliyyətə əks-təsir göstərən neqativ halların qarşısını alır. Dünya ölkələri kollektiv valyutadan da istifadə edirlər. Kollektiv valyuta - dövlətlərarası iqtisadi təşkilatlar çərçivəsində beynəlxalq hesablaşmalarda istifadə olunan valyutadır. Artıq Avropa İttifaqına daxil olan ölkələr vahid valyuta - «avro» nun dövriyyəyə buraxılması barədə razılığa gəlmişlər. Əsrin sonuna kimi vahid valyutanın dövriyyəyə buraxılması, vahid valyuta, pul - kredit siyasətinin vahid mərkəzdə birləşməsi və mərkəzi bankların Avropa sisteminin yaradılması məsələsi irəli sürülmüşdür.

1 yanvar 1999-cu ildən «avro» dövriyyəyə buraxılır və Avropa İttifaqının Mərkəzi Bankı işləməyə başlayır. 1999-2000-ci illərdə banklar və başqa maliyyə təsisatları «avro» ilə nağdsız hesablaşmalara keçir və 1 yanvar 2002-ci ildən «avro» banknotları dövriyyəyə buraxılır və köhnə milli valyutalar öz fəaliyyətlərini dayandırır. Müəyyən sahələrdə valyuta əməliyyatlarına məhdudiyyət qoyulan, xüsusilə də rezidentlər barəsində valyuta məhdudiyyəti saxlanılan ölkələrin valyutaları qismən çevrilən valyuta adlanır. Belə ki, o yalnız bəzi ölkələrin valyutaları ilə dəyişilə bilər. Defisit xarici valyuta xərclənməsinin qarşısını almaq məqsədi ilə istər rezidentlər, istərsə də rezident olmayanlar üçün milli və xarici valyuta dəyərli şeylərin ölkəyə gətirilməsi və ölkədən çıxarılmasında məhdudiyyətlər və qadağalar qoyulmasında müxtəlif üsullar və valyuta tənzimlənməsi sahəsində digər tədbirlər tətbiq olunan ölkələrin valyutaları çevrilməz valyutaya aiddir. Çevrilməz valyuta yalnız bir ölkə daxilində tətbiq edilən valyutadır. Buna misal olaraq inkişaf etməkdə olan ölkələrin əksəriyyətini və keçmiş QIYŞ üzvü olan ölkələri göstərmək olar. Yerli valyutalar əsasən, çevrilən olub-olmamasından asılı olmayaraq ərazisində obyekt tikilən, alqı - satqı sövdələri və s. Həyata keçirilən ölkənin milli valyutasından ibarətdir. Beynəlxalq valyuta əməliyyatlarında bağlaşmalardan geniş istifadə edilir. Belə ki, xarici ticarət müqaviləsində əmtəəyə qoyulan qiyməti və ya beynəlxalq kreditə təqdim olunan məbləği ifadə edən valyutadır. Həm ixrac edənin və ya kreditorun,

idxalçının və ya borc alanın, istərsə də üçüncü bir ölkənin və ya süni hesab vahidinin valyutaları sərbəst valyuta ola bilər. Dünya ölkələri arasında beynəlxalq hesablaşmalar vasitəsi şəklində istifadə edilən sərbəst valyutalar bir qayda olaraq, nisbətən sabit valyuta sayılır. Bundan əlavə bir sıra hallarda bəzi məhsulların bir ənənə kimi müəyyən valyuta ilə ifadə olunur. Valyuta auksionu(hərracı) – ölkənin xarici iqtisadi fəaliyyət iştirakçıları arasında keçirdiyi valyuta fondları vasitələrinin saziş qiymətləri əsasında milli valyuta ilə satılması və alınmasına deyilir.

Bazar iqtisadiyyatına keçid şəraitində mülkiyyət formalarından asılı olmayaraq bütün müəssisə və təşkilatların valyuta ehtiyatları əldə etməsi imkanının genişləndirilməsində valyuta auksionlarının keçirilməsi mühüm rol oynayır. Valyuta auksionlarında xarici valyuta vəsaitinin alınması və satılması əməliyyatları aparılır.Valyuta auksionları beynəlxalq bankların nizamnaməsi, habelə valyuta əməliyyatları aparılmasını tənzimləyən normativ aktları əsasında həyata keçirilir.

Valyuta auksionunda aşağıdakı əməliyyatlar aparılır:

- Xarici valyutanın alqı – satqısı üçün hərraclar təşkil edilir və onların iştirakçıları ilə əqdlər bağlayır;
- Valyuta auksionlarında bağlanmış əqdlər üzrə xarici və milli valyutada hesablaşmalara nəzarət edir;
- Valyuta auksionlarının keçirilməsi xüsusi auksion komitəsi tərəfindən həyata keçirilir

Əməliyyatlar valyuta planı vasitəsi ilə yerinə yetirilir.

Valyuta planı - valyuta və hesablaşmaların üç qrupuna əsasən tərtib olunur:

- Sərbəst çevrilən valyutalar üzrə;
- Ölkələrin qapalı valyutaları və məhdud konversiya edilmiş klirinqlər üzrə;
- Klirinq və milli valyuta ilə aparılan hesablaşmalar üzrə.

Beynəlxalq hesablaşmalarda valyuta klirinqindən geniş istifadə edilir.

Valyuta üzərində nəzarət, xarici ticarət, kredit və başqa əməliyyatlar üzrə dövlətin nəzarət etməsinə şərait yaradır. Bundan başqa dövlət valyuta məhdudluğunun də nəzarət edir.

Valyuta məhdudluğu - xarici və milli valyuta ilə valyuta qiymətli sənədlərlə əməliyyatlar aparılmasının məhdudlaşdırılmasına normativ qaydalar sistemindən ibarətdir.

Bir sıra dövlətlər xarici valyuta sahəsində bəzi məhdudluqlar qoyurlar. Bu məqsədlə idxalın lisenziyalaşdırılması, bir neçə mübadilə məzənnəsinin tətbiqi, al depozitlərinə qoyulan tələb və miqdar nəzarəti kimi vasitələrdən istifadə olunur.

Lisenziyalaşdırma ilə hökumət mübadilə məzənnəsinə təsbit edir və məcbur edir ki, xarici valyuta əldə etmiş ixracatçı yaxud başqa şəxslər bu valyutayı rəsmi məzənnə ilə Mərkəzi Banka satsınlar. Ölkənin pul siyasətini həyata keçirmək səlahiyyətinə malik olan Milli Bank bu yolla əldə etdiyi valyutayı xaricdən zəruri malların alınması üçün ehtiyacı olanlara təsbit olunmuş məzənnə ilə satmaqla bölgüsünü təşkil edir. Xaricdən alınan malların zəruriliyini dövlət və ya onun adından fəaliyyət göstərən digər orqanlar müəyyən edir. Bu zaman idxalçı xarici valyutayı yalnız müvafiq malın idxalı üçün lisenziyası olduqda ala bilər.

2. Valyuta bazarı və onun xarakterik xüsusiyyətləri

Xarici iqtisadi əlaqələrin bazar iqtisadiyyatının tələblərinə uyğun olaraq yenidən qurulması bank işində də daxili və xarici əlaqələr üzrə əməliyyatlar aparılmasında əsaslı dəyişiklik tələb edir. Belə ki, dünya ölkələri arasında beynəlxalq sazişlərin həyata keçirilməsi bankların iştirakı ilə valyuta əməliyyatlarının aparılması formasında reallaşır. Bir sıra kommertiya bankları beynəlxalq valyuta əməliyyatlarını aparmaq üçün lisenziyaya malik olmalıdırlar. Beynəlxalq əlaqələrin genişlənməsi, təsərrüfat həyatının beynəlmilləşdirilməsi bir ölkənin milli valyutasını başqa ölkənin valyutasına dəyişmək zərurətini meydana çıxarır. Bu zərurətin reallaşması isə xüsusi valyuta bazarı vasitəsi ilə həyata keçir və orada tələb və təklifdən asılı olaraq valyuta kursu kortəbii formalaşır. Dünya ölkələrinin valyutaları, sənədləri, çekləri, vekselləri, akkreditivləri ilə əməliyyat aparmaq məsələləri iqtisadi münasibətlərin xüsusi sferasını, yəni beynəlxalq valyuta bazarını əmələ gətirir. Valyuta bazarının bəlli bir məkanı yoxdur və bu əməliyyatlar üzrə hər hansı bir «yer ayrılması məcburi deyildir». Valyuta alıcı və satıcıları və ya onların vasitəçilərinin telefon, faks və teleks ilə bir – birilə əlaqə hyarada bilmələri valyuta bazarının mövcudluğu üçün kifayətdir. Valyuta bazarında alqı – satqı əməliyyatlarını kommertiya bankları, valyuta komisiyonçuları və Milli Bank həyata keçirir. Kommertiya bankları müştərilərin valyutalarını alır, onlara istədikləri valyutanı satır. Valyuta ilə kredit verir və valyuta qoyuluşlarını daxili və xarici bazarlarda işlədir. Valyuta komisiyonçuları dünyanın iri maliyyə mərkəzləri ilə sıx informasiya əlaqəsində olduğu üçün arbitraj funksiyasını yerinə yetirir, maliyyə təşkilatlarına vasitəçilik edir. Milli Bank valyuta bazarında ölkənin pul tədavülünü tənzim edir. Açıq bazar əməliyyatları həyata keçirmək valyuta məzənnəsinin sabitliyini yaradır və qoruyub saxlayır. Bundan başqa, kommertiya bankları və valyuta komisiyonçularının fəaliyyətinə nəzarət edir. Rezidentlər Azərbaycan Respublikasının Milli Bankının müəyyən qaydada və məqsədlər üçün Azərbaycan Respublikasının daxili valyuta bazarında xarici valyutanı satmaq

və almaq hüququna malikdir. Azərbaycan Respublikasında xarici valyutanın alınması və satılması Azərbaycan Respublikası Milli Bankının müəyyən etdiyi qaydada müvəkkil banklar vasitəsi ilə həyata keçirilir. Xarici valyutanın alqı – satqısı əqdləri bilavasitə müvəkkil banklar arasında, eləcə də Azərbaycan Respublikası Milli Bankının müəyyən etdiyi qayda və şərtlər daxilində fəaliyyət göstərən valyuta birjalari vasitəsilə həyata keçirilir.

Respublikada valyuta bazarının fəaliyyətini tənzimləmək üçün xüsusi valyuta qanunvericiliyi mövcuddur. «Valyuta tənzimlənməsi haqqında» Azərbaycan Respublikasının 21 oktyabr 1994-cü il tarixli 910 sayılı Qanunu həmin qanunvericiliyin bünövrəsini təşkil edir. Bu qanunla respublikada valyuta əməliyyatlarını həyata keçirməyin prinsipləri, valyuta tənzimlənməsi və valyuta nəzarəti orqanlarının səlahiyyətləri və funksiyaları, valyuta qiymətlərinə sahib olmaq, onlardan istifadə etmək və onlar barədə sərəncam vermək sahəsində hüquqi və fiziki şəxslərin hüquqları və vəzifələri, valyuta qanunvericiliyinin pozulması ilə əlaqədar məsuliyyət müəyyən edilmişdir. Hazırda bazar iqtisadiyyatına keçidlə əlaqədar olaraq respublikada xarici iqtisadi fəaliyyət daha da liberallaşdırılır, müqavilələrin bağlanması və qeydiyyatı sadələşir, respublikada valyutanın konvertasiyası sahəsində məhdudiyyətlər aradan qaldırılır, fiziki şəxslər Banklararası Valyuta Birjası vasitəsi ilə valyutanı konvertasiya etmək imkanını əldə edirlər. Onlar üçün valyutanın xaricə köçürülməsi qaydaları sadələşdirilir. Valyuta mübadiləsi məntəqələrinin fəaliyyəti, müştərilərə xidmət standartları keyfiyyətcə yeni səviyyəyə qaldırılmışdır, kommersion banklarının fəaliyyəti və onların hesabat verməsi üzərində nəzarət gücləndirilmişdir.

1994-cü ildən respublikada valyuta bazarının vacib atributlarından biri olan Bakı Banklararası Valyuta Birjası (BBVB) fəaliyyət göstərir. Hazırda respublikada milli və xarici valyutaya tələb və təklifi cüzi ehtiyatlarla Milli Bank tnzim edir. Azərbaycan Respublikası Milli Bankı kommersion banklarının xarici valyutada

apardıqları əməliyyatlara daim nəzarət edir, bankların likvidliyinin saxlanılmasına xüsusi diqqət yetirir. Bu da konvertasiya, kredit əməliyyatlarında onların riskini minimuma endirməyə imkan verir.

Valyuta bazarında valyutalar tələb və təklifdən asılı olaraq alınıb – satılır. Valyuta bazarı rəsmi mərkəz rolunu oynayır və bütün əməliyyatlar orada aparılır. Valyuta bazarındakı beynəlxalq əməliyyatların aparılmasının əsasında beynəlxalq ticarət, xidmət, turizm, xüsusi köçürmələr və s. zamanı yaranmış beynəlxalq hesablaşmaların həyata keçirilməsi durur. Hazırda «tənzim» edilən valyuta kursu ilə hesablaşmalara keçirilməsi ilə əlaqədar olaraq valyuta bazarının və onun yerinə yetirmiş olduğu əməliyyatların həcmi sürətlə artmışdır. Bunun əsas səbəbi bir tərəfdən təsərrüfat həyatının beynəlmilləşdirilməsi, digər tərəfdən isə pul və valyuta tədavülünün xarakterinin dəyişməsi ilə bağlıdır.

Valyuta kurslarına müxtəlif qiymətlər qoyulması bankların bir – biri ilə ticarət etməs nəticəsində yaranır. Valyuta bazarı banklar arasındakı zənglər də radiosiqnallar arasında yaranır. Valyuta bazarında təcrübəli dilerlər müxtəlif banklarda çalışırlar, qiymətli kağızlar valyuta və qiymətli metalların alqı – satqısını təşkil etməkdə vasitəçi olurlar. Onlar arasında işgüzar əlaqələr yaradırlar. Hər bir iri bank özünün valyutalarının qiymətini müəyyən edir və başqa partnyorlarla hansı məzənnə ilə ticarət aparmağa hazır olduğunu göstərir. Alıcı banklar telefon vasitəsi ilə başqa banklarla əlaqə yaradır və əlverişli təklif əsasında saziş bağlayır. Sonra isə sazişi təsdiq edən sənədlər göndərilir.

Banklararası bazarda valyuta ticarətində iri agentlik iştirak edir. Valyuta bazarı sözün qısa mənasında xüsusi instutsional mexanizm olub, xarici valyutaların alqı və satqısı zamanı yaranmış münasibətlərin banklar arasında sazişlər formasında həyata keçirilməsi kimi başa düşülür.

Valyuta bazarı sözün geniş mənasında təkcə onun subyektləri arasındakı münasibətləri deyil, eyni zamanda banklar və

müştərilər arasındakı münasibətləri əhatə edir. Valyuta bazarının xüsusiyyəti ondan ibarətdir ki, burada əməliyyatlar xarici ticarət , beynəlxalq turizm, investisiyanın maaliyələşdirilməsi müxtəlif ölkələrin bankları vasitəsilə beynəlxalq valyuta haqq – hesabı əsasında aparılır. Bir xüsusiyyəti də ondan ibarətdir ki, burada pul vahidləri bir – birinə əks istiqamətdə xüsusi müxbir hesablarında saxlanılır.

Müxbir hesabı – bağlanmış müxbir müqaviləsi əsasında müəyyən bankın tapşırığı ilə öz hesabına başqa bir bankın ödədiyi hesablaşmaların göstərildiyi hesabdır. Beynəlxalq hesablaşmalara görə müxbir hesabları iki növə ayrılır: «nostro» hesabları və «loro» hesabları. Bank «nostro» hesablarını mübir – bankların adına açılır. Beynəlxalq hesablaşmalara görə bir bankdakı «nostro» hesabı, eyni zamanda müxbir – bank üçün «loro» hesabı olur. Müxbir hesabları qarşılıqlı əsaslarla olduğu kimi, birtərəfli qaydada açıla bilər ki, bu da qarşılıqlı şəkildə yerinə yetirilən tapşırıqların həcminə, beynəlxalq hesablaşmalarda iştirakın dərəcəsinə görə müəyyənləşdirilir. Valyuta bazarı banklararası bazara üstünlük verir və banklararası əməliyyatlar zamanı valyuta kursu formalaşır.

Valyuta bazarının ölkə iqtisadiyyatında oynadığı rol onun funksiyaları vasitəsi ilə müəyyən edilir.

Valyuta bazarı aşağıdakı funksiyaları yerinə yetirir:

- Beynəlxalq əmtəə, xidmət və kapital dövriyyəsinə xidmət edir;
- Dövlətin ölkədə vahid pul- kredit və iqtisadi siyasəti həyata keçirməsində mühüm rol oynayır;
- Tələb və təklifdən asılı olaraq valyuta kursunun formalaşmasına şərait yaradır və riskin möhtəkir (spekulyativ kapital) kapitalından müdafiə mexanizmini yaradır.

Valyuta əməliyyatlarının həyata keçirilməsində valyualara qiymət

qoyulması müstəsna rol oynayır.

Valyutalara qiymətqoyma - valyuta birjasının xüsusi orqanı (adətən qiymətqoyma komissiyası) tərəfindən həyata keçirilir. Belə ki, xarici valyuta məzənnələrinin müəyyənləşdirilməsi və onların xüsusi bülletenlərdə dərc olunması həyata keçirilir. Bu məlumatlardan bank, sənaye, ticarət kampaniyaları, xarici valyutası olan ayrı - ayrı sahibkarlar çüxtəlif maliyyə əməliyyatlarında geniş istifadə edirlər. Xarici valyuta ilə qiymətqoymanın iki forması vardır: **birbaşa və vasitəli**

Dünya ölkələri təcrübəsində birbaşa qiymətqoyma daha geniş yayılmışdır. Bu zaman xarici valyuta vahidi milli valyuta ilə ifadə olunur.

Vasitəli qiymətqoyma zamanı isə milli valyuta vahidi xarici valyuta vahidi ilə ifadə olunur. Vasitəli qiymətqoymadan Böyük Britaniyada geniş istifadə olunur. ABŞ isə ölkə daxilində birbaşa qiymətqoymadan istifadə edir. Beynəlxalq əməliyyatlarda isə amerikan bankları dünyanın bir sıra ölkələrinin valyutaları üçün (funt-sterlinqdən başqa) vasitəli qiymətqoymadan istifadə edirlər. Valyuta bazarında beynəlxalq ticarət, investisiya ilə əlaqədar beynəlxalq maliyyə - kredit hesablaşmaları həyata keçirilir.

Valyuta bazarının azad və qeyri - azad növləri vardır.

Azad valyuta bazarında heç bbir məhdudiyyət yoxdursa, **qeyri - azad bazarda** valyuta əməliyyatları bu iş üçün vəkil edilən təşkilatlar tərəfindən rəsmi kurs (lisenziyalar) əsasında aparılır.

Valyuta bazarı tam rəqabət prinsipi üzrə işləyir. Dünyanın ən iri maliyyə və valyuta bazarı mərkəzləri London, Nyu - York, Toranto, Amsterdam, Sulix, Cenevrə, Paris və Tokiodur. 1915-ci ilə qədər ən iri maliyyə mərkəzi London hesab edilirdi. Həmin il isə ABŞ- da Federal Ehtiyat Sistemi yaradıldıqdan sonra Nyu - York dünyanın ən güclü maliyyə mərkəzinə çevrilmişdir.

İnkişaf etmiş bazar iqtisadiyyatı olan ölkələrdə valyuta siyasəti, əsasən pulun alıcılıq qabiliyyətini saxlamağa və valyuta məzənnəsini sabitləşdirməyə yönəldilir.

Qızıl inkişaf etmiş ölkələrin qarşılıqlı pul tələblərini və öhdəliklərini tənzimləyən əsas vasitə olaraq qalır, onun ehtiyatı isə inkişaf etmiş ölkələrin valyutalarının sabitliyinin və ayrı-ayrı ölkələrin iqtisadi potensialının mühüm göstəricisidir. Dünya ölkələrinin ABŞ və İngiltərə kapitalının əsas yer tutduğu Beynəlxalq Valyuta Fondu (BVF) və Beynəlxalq Yenidənqurma və İnkişaf Bankı (BYİB) mühüm rol oynayır. BYİB ixtisaslaşdırılmış beynəlxalq kredit institutudur. Səhmdərlər cəmiyyəti formasındadır, iştirakçıları yalnız Beynəlxalq Valyuta Fodnunun (BVF) üzvləri ola bilər.

3. Valyuta məzənnəsi

Dünya ölkələrinin təcrübəsi göstərir ki, bir ölkənin valyutası digər ölkənin valyutasına valyuta məzənnəsi ilə dəyişdirilir. Valyuta məzənnəsi bir ölkənin pul vahidinin digər ölkələrin pul vahidlərində ifadə olunmuş qiymətlərinə deyilir. Məsələn, 1 funt sterlinq=2 dollar

Manatın valyuta məzənnəsi xarici valyutalara və beynəlxalq ödəniş vasitələrinə nisbətdə dövlətimizin milli pul vahidinin dəyəridir. Manatın valyuta məzənnəsi manatən qızıl məzmununa əsasən müəyyən edilir və altı xarici dövlətin valyutasının: ABŞ dollarının, İngiltərə funt sterlinqinin, Almaniya

markasının, Fransa və İsveçrə frankının, Yaponiya iyeninin orta kəmiyyəti kimi hesablanır.

Valyuta əməliyyatlarının əhatə dairəsi və xarakteri nəzərə alınmaqla manatın valyuta kursunun iki müxtəlif növü tətbiq olunur: xarici ticarət əməliyyatları üçün xüsusi kurs və konversiya olunan valyuta ilə nisbətdə manatın xüsusi məzənnəsi.

Azərbaycan Respublikası Milli Bankı manatın sabitliyini təmin etmək məqsədi ilə xarici valyutanın alqı - satqısı üzrə əməliyyatlar aparmaqla valyuta bazarına müdaxilə edir və satış məzənnəsinin alış məzənnəsindən kənarlaşmasına hədd qoya bilir.

Ölkəmizin valyuta bazarlarında milli pul ilə xarici valyutanın dəyişdirilməsi zamanı müəyyən qiymət formalaşır. Bu qiymətə valyuta, yaxud mübadilə məzənnəsi deyilir.

Dünyanın informasiya vasitələri hər gün gündəlik valyuta məzənnələri dərc edirlər. Məsələn, 20 oktyabr 1998 - ci il tarixə Azərbaycanda idxalatçı xaricdən mal almaq üçün 1 dollara 3950 manat verirsə, onda valyuta məzənnəsi 1 dollar=3950 manatdır. Valyuta məzənnəsi iki üsullla hesablanır:

- Milli pul vahidinin neçə əcnəbi valyutaya bərabər olduğu göstərilir. Məsələn, 1 dollar=3950 manat. Burada qiymət cütlüyü tərs mütənasibdir.

Valyuta məzənnəsi tələb və təklifdən asılı olaraq azad bazar qanunları vasitəsilə müəyyən edilir. Valyutaya olan tələb, ümumiyyətlə «asılı», «törəmə» bir tələbdir. Çünki, valyuta əslində bilavasitə özü üçün deyil, onun vasitəsilə mal və xidmət satın almaq üçün tələb edilir. Ölkənin vətəndaşları (rezidentləri) valyutanı əcnəbilərə olan borcun ödənilməsi üçün tələb edirlər. Xarici dövlətlərə borcu olmaq, mal və xidmət idxalı, turizm xərcləri, xaricdən daşınmaz əmlak, qiymətli

kağızlar almaq, xaricə kapital qoyuluşu, valyuta məzənnəsinin dəyişilməsindən qazanc əldə etmək məqsədilə xarici banklara pul qoymaq xarici valyutaya tələb yaradır.

Valyuta məzənnəsi artırsa valyutaya olan tələb bir qayda olaraq, azalır. Valyutaya olan tələbə bir sıra amillər təsir göstərir:

- Xarici dövlətlərdən idxal edilən malların, xidmətlərin miqdarı və qiyməti;
- Xarici dövlətlərə kapital qoyuluşların miqdarı;
- Xarici dövlətlərə ödəniləcək borcların miqdarı

Valyuta təklifinə isə bir dövlətin başqa dövlətdən alacaqları maliyyə vəsaitinin həcmi təsir edir.

Tədiyyə balansının aktivi passivindən çox olduqda dövlət digər dövlətlərdən alacaqlıdır. İxracdan dövlətlərin alacaqları artır. Bütün xidmət gəlirləri xarici turistlərin ölkədə xərclədikləri valyutalar, xaricdən alınan yardımlar valyuta təklifini artırır. Valyuta təklifi hər hansı bir şəkildə əldə edilən və milli pula çevrilmək üçün valyuta bazarına daxil olan xarici valyutalardan ibarətdir. Ölkədə valyuta məzənnəsi yüksəldikdə adətən valyuta təklifi artır. Yüksək məzənnə ölkə vətəndaşlarının daha çox milli valyuta əldə etməsinə şərait yaradır. Valyuta təklifi valyuta məzənnəsi ilə düz mütənasibdir.

Valyuta bazarında valyuta məzənnəsi tələb və təklifdən asılı olaraq müəyyən edilir. Tələb ilə təklifin tarazlığı nəticəsində valyutanın «qiyməti» formalaşır. Valyuta məzənnəsi azaldıqda valyuta təklifi azalır və əksinə valyuta tələbi artır. Valyuta məzənnəsi valyuta bazarında formalaşır. Bazar iqtisadiyyatı şəraitində valyuta bazarının məqsədi xarici valyutanın dəyişilməsi, alqı – satqı, eləcə də xarici valyuta əsasında tədiyyə sənədləri ilə (çeklərlə, veksellərlə, akkreditivlərlə və s.) eyni əməliyyatların aparılmaından ibarətdir.

Dünya ölkələrində valyuta məzənnəsi tez – tez dəyişə bilər. Məsələn, əgər 1 funt – sterlinqin dollardakı qiyməti 2 dollardan 3 dollara çatarsa, onda bu o deməkdir ki, dolların dəyəri aşağı düşüb və ya dollar funt – sterlinqə nisbətən qiymətdən düşüb. Əgər əksinə olarsa, bu o deməkdir ki, funt – sterlinqin dollardakı qiyməti 2 dollardan 1 dollara düşüb. Yəni, dolların qiyməti qalxıb və ya dollar funt – sterlinqə nəzərən qiyməti bahalaşılıb. Ümumi şəkildə valyutanın bahalaşması o deməkdir ki, hər hansı bir xarici ölkənin valyutasını(funt – sterlinq) almaq üçün az milli valyuta (dollar) xərcləmək lazım gəlir.

Nə vaxt ABŞ dolları qiymətdən düşür onda İngilətarənin funt – sterlinqi bahalaşır və ya əksinə. Valyuta məzənnəsində baş verən dəyişikliklər isə əvvəlcə beynəlxalq əlaqələrdə iştirak edən bütün mal və xidmətlərin bazar qiymətlərinə, sonra isə bunlar vasitəsi ilə digər bazarlara təsir göstərərək iqtisadiyyatda əsaslı dəyişikliklərə yol açır. Valyuta bazarlarında valyutaların alınıb satıldığı hər gün mətbuatda dərc olunan məzənnələr cari və ya həqiqi məzənnə adlanır. Rəsmi məzənnə tətbiq edən ölkələrdə rəsmi məzənnə də mövcuddur. Valyuta məzənnəsinin yüksəlməsi bir vahid xarici valyuta almaq üçün daha çox milli pul vermək deməkdir ki, bunun nəticəsində milli pul vahidi öz dəyərini itirir. Valyuta məzənnəsinin azalması isə əks nəticə doğurur. Valyuta bazarında alış və satış məzənnəsi mövcuddur. **Alış məzənnəsi** rezident bankın xarici valyutanın milli valyutaya aldığı məzənnəyə deyilir.

Satış məzənnəsi isə onun xarici valyutanı milli valyutaya satdığı məzənnəsidir. Düz qiymətləndirmədə (katirovkada) satış məzənnəsi alış məzənnəsindən yüksək olur. Bu fərq marj adlanır.

Marj vədəli fond əməliyyatlarında qiymətli kağızın müqavilə bağlanan günə qədər və müqavilə həyata keçirilən gün üçün məzənnə fərqi, həmçinin alıcının qiyməti ilə satıcının qiyməti arasındakı fərqə deyilir.

Valyuta bazarında kross – məzənnəsindən də istifadə edilir. Belə ki, valyuta sövdələşməsi iştirakçısının heç birinin milli valyutası olmayan iki xarici valyutanın kotirovkası həyata keçirilir. Məsələn, Fransanın Mərkəzi Bankının tətbiq etdiyi dolların iyənə olan məzənnəsinin müəyyən edilməsi kross – məzənnə adlanır. Bu kotirovkalar da müxtəlif banklarda fərqlənir və valyuta arbitrajı üçün şərait yaradır.

Valyuta arbitrajı valyutanı ucuz olan bazardan alıb bazarda satmaqla mənfəət əldə edir. Bununla da onlar müxtəlif valyuta bazarları arasında əlaqə yaradır və onların vahid bazara çevrilməsinin təmin edir. Valyuta bazarlarında sərt nəzarət rejimi mövcud olduqda valyuta arbitrajı fəaliyyət göstərmir. Valyuta məzənnəsinin nağdı (spot) və müddətli (forvard) sövdələşmə (bu zaman valyuta dəqiq müəyyən edildiyi vaxt ödənilir) məzənnələri də mövcuddur. **“spot” məzənnəsi** valyuta bazarlarında bazar məzənnəsidir. Cari ticarət və qeyri – ticarət əməliyyatları “spot” məzənnə ilə aparılır.

“Forvard” məzənnəsi isə valyuta sövdələşməsi iştirakçıları tərəfindən müəyyən edilir. Həmin məzənnəyə əsasən konkret bir vaxtdan sonra əməliyyatlar aparılır. Valyuta məzənnəsinin müəyyən edilməsində bir sıra amillər mühüm rol oynayır:

- İstehlakçıların zövqündə baş verən dəyişikliklər;
- Gəlirlərdəki nisbi dəyişikliklər;
- Nisbi real faiz dərəcəsi;
- Möhtəkirlik və s.

Qeyd etmək lazımdır ki, valyuta məzənnəsi və beynəlxalq ödəmələrin vəziyyəti milli pul bazarının vəziyyəti ilə sıx əlaqədardır. Tədavüldəki pulun həcmi nə qədər çox olarsa, onun dəyəri milli və beynəlxalq bazarda bir o qədər aşağı olur.

Dünya bazarlarında əmtəə və xidmətlərin mübadiləsini həyata keçirmək üçün müəyyən miqdar pul kütləsi lazımdır. Pul kütləsinə tələb isə pul bazarında pulun mübadilə vasitəsi kimi istifadə

olunması nəticəsində yaranır. Pul kütləsinin həcmi isə sövdələşmənin və məcmu milli məhsulun miqdarı ilə sıx əlaqədardır. Ölkənin milli məhsulu və milli valyutasına olan tələb arasındakı əlaqə pulun miqdar nəzəriyyəsində əsas rol oynayır. Miqdar nəzəriyyəsi belə bir müddəaya əsaslanır: hər hansı bir ölkədə pul təklifi pula olan tələbə bərabərdir ki, bu da minimum dəyərində düz mütənasibdir. Miqdar nəzəriyyəsi ölkələr arasında qiymət səviyyəsi nisbəti müəyyən etmək üçün istifadə edilir. Qeyd etmək lazımdır ki, göstərilən amil ölkələr arasında valyuta məzənnəsini müəyyən edən heç də əsas amil deyildir. Burada alıcılıq qabiliyyəti pariteti özünün xüsusi rolunu oynayır.

İki valyutanın mübadilə nisbətini əsasını təşkil edən müvafiq ölkələrdə valyuta məzənnəsi dinamikasını qiymət nisbətindəki dəyişikliklərlə əlaqələndirən alıcılıq qabiliyyəti pariteti nəzəriyyəsi mövcuddur. Bu nəzəriyyə XX əsrin 20 - ci illərində formalaşmışdır. Həmin nəzəriyyənin tərəfdarları Avropa dövlətinə rəsmi valyuta məzənnəsinin, yaxud daxili qiymətlərin səviyyəsinin necə dəyişdirilməsi haqqında tövsiyələr verirdilər. Alıcılıq qabiliyyəti pariteti nəzəriyyəsi yüksək inflyasiya sürətinə malik olan ölkələrdə qiymətləri və valyuta məzənnəsini təhlil edərkən faydalı olur. Hiper inflyasiya şəraitində daxili qiymətlər indeksi və milli valyuta məzənnəsi üst - üstə düşür. Müxtəlif ölkələrdə inflyasiya səviyyəsi və valyuta məzənnəsinin dinamikası arasında korrelyasiya uzun müddətli dövr (10 ildən artıq vaxt) üçün mövcuddur.

Ölkədə sərt pul siyasətinin yeridilməsi valyuta məzənnəsinə ciddi təsir göstərir. Belə ki, sərt pul siyasəti pul təklifini azaldır və onun dəyərinin artmasına səbəb olur. Sırt pul siyasəti ölkədə bank sistemi ehtiyatlarını azaldacaqdır ki, bu da bankları məcbur edəcəkdir ki, krediti daha ağır şərtlərlə versin, dövriyyədə olan milli valyutanın və bank depozitlərinin həcmi azaltsın. Kredit şərtlərinin ağırlaşması isə borc imkanlarını pisləşdirir, pula olan məcmu tələbi, məhsul buraxılışını, iş yerlərinin sayını və ümumi

məsrəfləri azaldır. Məhsul buraxılışı və iş yerlərinin azalması bir müddətdən sonra qiymətlərin aşağı düşməsinə səbəb olacaqdır. Bu zaman dərhal və uzun perspektivlər üçün milli valyutanın dəyəri yüksəlməsidir. Nəticədə, pul təklifinin azaldılması son nəticədə milli valyuta dəyərinin artmasına gətirib çıxaracaqdır.

Bu zaman faizlərin dəqiq uyğun gəlməsi yalnız uzun perspektivdə mümkündür. Valyuta məzənnəsinə həmçinin real gəlirlərin artması da təsir göstərir. Fərz edək ki, ölkədə real gəlirlər adi hallarda olduğundan 10 dəfə çox artmışdır. Məsələn, dənizdə yeni neft yataqlarının kəşfi ilə əlaqədar olmuşdur. əlavə neft satışı milli valyutaya yeni tələb yarada bilər. Miqdar nəzəriyyəsinə görə gəlirin 10% artması neft əməliyyatları üçün milli valyutaya olan tələbin 10% çoxalması ilə nəticələnəcəkdir.

4. Valyuta məzənnəsinin beynəlxalq sistemləri

Beynəlxalq valyuta məzənnəsinin 3 sistemi vardır:

- Qızıl standart valyuta sistemi;
- Bretten – Vuds valyuta sistemi;
- İdarə edilən “üzən” valyuta məzənnəsi.

Qızıl standart valyuta sistemi. Qızıl standart valyuta sistemi qəti müəyyən edilmiş valyuta kursuna və aşağıdakı əsas şərtlərə əsaslanır:

- Ölkənin pul vahidinin qızıl məzmununun müəyyən edilməsi;
- Ölkə daxilindəki nağd pul kütləsi ilə ölkənin qızıl ehtiyatı arasında nisbətən ciddi şəkildə gözlənilməsi;
- Qızılın sərbəst idxal və ixracına heç bir maneənin olmaması.

Əgər hər bir ölkə pul vahidi üçün qızıl məzənnəsi müəyyən edərsə, onda müxtəlif milli valyutalar öz arasında qəti müəyyən edilmiş nisbətə malik olacaqlar. Məsələn, fərz edək ki, 1 ABŞ dolları 25 qram qızıla, İngiltərədə isə 1 funt-sterlinqin dəyəri 50 qram qızıla bərabərdir. Bu o deməkdir ki, ingilis funt – sterlinqi

50\25 dollar və ya 1 funt – sterlinq = 2 dollar olacaqdır. Dünya ölkələrində valyuta məzənnəsi tez – tez dəyişə bilər. Məsələn, əgər 1 funt – sterlinqin dollardakı qiyməti 2 dollardan 3 dollara çatarsa, onda bu o deməkdir ki, dolların dəyəri aşağı düşüb və ya dollar funt – sterlinqə nisbətən qiymətdən düşüb. Əgər əksinə olarsa, bu o deməkdir ki, funt – sterlinqin dollardakı qiyməti 2 dollardan 1 dollara düşüb. Yəni, dolların qiyməti qalxıb və ya dollar funt – sterlinqə nəzərən qiyməti bahalaşmış. Ümumi şəkildə valyutanın bahalaşması o deməkdir ki, hər hansı bir xarici ölkənin valyutasını (funt – sterlinq) almaq üçün az milli valyuta (dollar) xərcləmək lazım gəlir.

5. Valyuta məzənnəsinin daxili bazara və xarici iqtisadi əlaqələrə təsiri

İnkişaf etmiş bazar iqtisadiyyatı olan ölkələrdə valyuta siyasəti, əsasən, pulun alıcılıq qabiliyyətini saxlamağa və valyuta məzənnəsini sabitləşdirməyə yönəldilir.

Milli valyutaların məzənnəsinin sabitliyinin təmin edilməsi, yalnız beynəlxalq iqtisadi əlaqələrin maneəsiz genişlənməsi üçün deyil, həm də ölkə daxilində sosial – iqtisadi problemlərin həlli üçün mühüm əhəmiyyət kəsb edir.

Bu problem tənzimlənən sabit və dəyişən valyuta məzənnəsi sistemləri tətbiq edildikdə xüsusən böyük əhəmiyyətə malikdir. Dövlətlər tariflər, kvotalar və subsidiyalar kimi ticarət siyasəti vasitəsilə mal və xidmətlərin tələb və təklifinə təsir göstərmək üçün mərkəzi banklar valyuta bazarına müdaxilə edir və vəziyyətdən asılı olaraq beynəlxalq ehtiyatlar müqabilində milli valyutanı alıb – sata bilirlər.

Hazırda respublikada milli və xarici valyutaya tələb və təklifi cüzi ehtiyatlarla Milli Bank tənzim edir. Azərbaycan Respublikası Milli Bankı kommersiya banklarının xarici valyutada apardıqları

əməliyyatlara daim nəzarət edir, bankların likvidliyinin saxlanılmasına xüsusi diqqət yetirir. Bu da konvertasiya, kredit əməliyyatlarında onların riskini minimuma endirməyə imkan verir.

Valyuta bazarında valyutalar tələb və təklifdən asılı olaraq alınıb – satılır. Valyuta bazarı rəsmi mərkəz rolunu oynayır və bütün əməliyyatlar orada aparılır. Valyuta bazarındakı beynəlxalq əməliyyatların aparılmasının əsasında beynəlxalq ticarət, xidmət, turizm, xüsusi köçürmələr və s. zamanı yaranmış beynəlxalq hesablaşmaların həyata keçirilməsi durur. Hazırda «tənzim» edilən valyuta kursu ilə hesablaşmalara keçirilməsi ilə əlaqədar olaraq valyuta bazarının və onun yerinə yetirmiş olduğu əməliyyatların həcmi sürətlə artmışdır. Bunun əsas səbəbi bir tərəfdən təsərrüfat həyatının beynəlmilləşdirilməsi, digər tərəfdən isə pul və valyuta tədavülünün xarakterinin dəyişməsi ilə bağlıdır.

Valyuta kurslarına müxtəlif qiymətlər qoyulması bankların bir – biri ilə ticarət etməs nəticəsində yaranır. Valyuta bazarı banklar arasındakı zənglər də radiosiqnallar arasında yaranır. Valyuta bazarında təcrübəli dilerlər müxtəlif banklarda çalışırlar, qiymətli kağızlar valyuta və qiymətli metalların alqı – satqısını təşkil etməkdə vasitəçi olurlar. Onlar arasında işgüzar əlaqələr yaradırlar. Hər bir iri bank özünün valyutalarının qiymətin

i müəyyən edir və başqa partnyorlarla hansı məzənnə ilə ticarət aparmağa hazır olduğunu göstərir. Alıcı banklar telefon vasitəsi ilə başqa banklarla əlaqə yaradır və əlverişli təklif əsasında saziş bağlayır. Sonra isə sazişi təsdiq edən sənədlər göndərilir.

Banklararası bazarda valyuta ticarətində iri agentlik iştirak edir. Valyuta bazarı sözün qısa mənasında xüsusi instutsional mexanizm olub, xarici valyutaların alqı və satqısı zamanı yaranmış münasibətlərin banklar arasında sazişlər formasında həyata keçirilməsi kimi başa düşülür.

Valyuta bazarı sözün geniş mənasında təkcə onun subyektləri arasındakı münasibətləri deyil, eyni zamanda banklar və

müştərilər arasındakı münasibətləri əhatə edir. Valyuta bazarının xüsusiyyəti ondan ibarətdir ki, burada əməliyyatlar xarici ticarət, beynəlxalq turizm, investisiyanın maaliyələşdirilməsi müxtəlif ölkələrin bankları vasitəsilə beynəlxalq valyuta haqq – hesabı əsasında aparılır. Bir xüsusiyyəti də ondan ibarətdir ki, burada pul vahidləri bir – birinə əks istiqamətdə xüsusi müxbir hesablarında saxlanılır.

Beynəlxalq ehtiyatlar xarici əməliyyatların pul dəyərindən və tədiyə balansı kəsinin böyüklüyündən asılıdır. Bundan başqa, beynəlxalq ehtiyatlar dövlətin öz ehtiyatları və borc alınan ehtiyatlara bölünür. Dövlətin malik olduğu qızıl, müxtəlif valyutalar, SDR kimi ehtiyat aktivləri dövlətin öz ehtiyatı hesab edilir.

Ödəmələrində kəsir olan ölkə bu ehtiyatlar kifayət etmədikdə beynəlxalq təşkilatlardan borc alır. Valyuta münasibətləri nisbi müstəqilliyə malik olub, tədiyə balansı, valyuta kursu, kredit və əməliyyatlar üzrə hesablaşmalar vasitəsi ilə həyata keçir. Valyuta münasibətləri ayrı-ayrı ölkələrin iqtisadi inkişaf səviyyələrinin və onlar arasındakı beynəlxalq iqtisadi münasibətlərin təkmilləşməsində əsas rol oynayır. Milli valyutanın beynəlxalq hesablaşmalarda tətbiq edilməsi və onun xarici pul vahidlərinə dəyişdirilməsi ölkənin valyuta qanunları ilə tənzim edilir. Belə ki, bir ölkənin milli valyutası valyuta bazarında başqa ölkənin valyutasına dəyişdirilir və ya alınır-satılır.

Ölkədə sərt pul siyasətinin yeridilməsi valyuta məzənnəsinə ciddi təsir göstərir. Belə ki, sərt pul siyasəti pul təklifini azaldır və onun dəyərinin artmasına səbəb olur. Sırt pul siyasəti ölkədə bank sistemi ehtiyatlarını azaldacaqdır ki, bu da bankları məcbur edəcəkdir ki, krediti daha ağır şərtlərlə versin, dövriyyədə olan milli valyutanın və bank depozitlərinin həcmi azalsın. Kredit şərtlərinin ağırlaşması isə borc imkanlarını pisləşdirir, pula olan məcmu tələbi, məhsul buraxılışını, iş yerlərinin sayını və ümumi məsrəfləri azaldır. Məhsul buraxılışı və iş yerlərinin azalması bir

müddətdən sonra qiymətlərin aşağı düşməsinə səbəb olacaqdır. Bu zaman dərhal və uzun perspektivlər üçün milli valyutanın dəyəri yüksəlməsidir. Nəticədə, pul təklifinin azaldılması son nəticədə milli valyuta dəyərinin artmasına gətirib çıxaracaqdır.